

SEKKÂKÎ'YE KADAR BELAGAT ÇALIŞMALARI

Yüksel ÇELİK
Dr., Erciyes Ü. İlahiyat F.
ycelik@erciyes.edu.tr

Giriş

Belagat tarihinin Kur'ân-ı Kerîmin inmesi ile başladığını söylemek mümkündür. Çünkü Kur'ân'da Beyân ilminden hakikat, mecaz, kinaye, istiâre, teşbih ve Me'ânî ilmi ile Bedî' ilmindeki bütün edebî sanatlar bulunur. Bu sanatları bilmek ve dolayısıyla Kur'ân-ı Kerîm'i ve diğer Arapça kaynakları anlamak için Belagat ilmini bilmek gerekir¹.

Kur'ân-ı Kerîm'i tam olarak anlamak için lügat, sarf, nahiv v.b. bazı ilimler tedvin edildiği gibi ondaki edebî sanatları ve ifade tarzlarını anlamak için de çok erken bir tarihten itibaren Me'ânî, Beyân ve Bedî' ilimlerini kapsayan belagat konuları ele alınmıştır². İlk İslamî dönemlerde Belagat konuları daha çok *Beyânu'l-Kur'ân*, *Ma'ani'l-Kur'ân*, *İcâzu'l-Kur'ân* ve *Mecâzu'l-Kur'ân* başlıkları altında ele alınmıştır.

Her ilimde olduğu gibi Belagat ilminde de zamanla gelişmeler olmuş, ilk dönemlerde *Nahiv*, *Edebiyat*, *Lügat ve Tefsir* içerisinde işlendiği halde, daha sonra müstakil bir ilim haline gelmiş, es-Sekkâkî (öl.626/1229) ve onu izleyen otoriteler tarafından sistemleştirilmiştir. Son asırlarda konuyla ilgili

¹ Bk. *Bakara*, 9,10,12,17,18,26,28,37, 74,83,v.d.; *Âl-i İmrân*, 5,14, 27,71,77,17 v.d.; *Nisa*, 1,2,11, 64 v.d.; *M aide*, 2, 5,32,59,64 v.d.; *En'âm*, 1,3,6,59 v.d.; *A'raf*, 8,9,16,25 v.d.; *Enfâl*, 4,8,19 v.d.; *Tevbe*, 1,3,5,21 v.d.; *Yunus*, 1,2,4 v.d. Bolelli, Nusrettin, *Belâgat, Arap Edebiyatı Bilgi Ve Teorileri*. M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları. İstanbul, 1993, s.1-2.

² Bolelli, *a.g.e.*, s.1.

mükemmel eserler telif edilmiş ve farklı isimler altında ilim ehlinin ve edebiyatçıların istifadesine sunulmuştur³.

Sekkaki'ye kadar yapılan çalışmaları, beş ayrı başlık altında ele alarak inceleyeceğiz.

1- Belâgat İlmini Nahiv İlmi İçerisinde Ele Alan Müellif Ve Eseri

1- Sîbeveyh (el-Kitâb)

Sîbeveyh adıyla meşhur olan Ebû Bişr 'Amr b. 'Usmân b. Kanber (öl. 180/796) tarafından telif edilen *el-Kitâb*, nahiv alanında orijinallik, şöhret ve eskilik bakımından bize ulaşan eserlerin en mükemmelidir. En önemli yönü ise nahiv ilminde bu mükemmellikte ilk telif edilen eser oluşudur. *el-Kitâb* özellikle Basra'da o kadar büyük bir şöhrete ulaşmıştı ki "Filan kişi *el-Kitâb*'ı okuyor" denildiği zaman Sîbeveyh'in *el-Kitâb*'ının okunduğu anlaşılırdı. Hatta bazıları *el-Kitâb*'ı '**Nahvin Kur'ân'ı**' olarak nitelemişlerdir. Eser yüz yıllar boyunca âlimlerin takdirini kazanmış, defalarca kitabın metni ve ihtiva ettiği şevâhid şerhedilmiş, nahiv alanında eser telif eden herkes için orijinal bir kaynak olma özelliğini korumuştur⁴.

Sîbeveyh kitabı hazırlarken özellikle el-Halîl b. Ahmed ve Yûnus b. Habîb gibi bu alandaki âlimlerin görüşlerinden yararlanmıştı. Bu itibarla o, görüşlerden çoğunu sahiplerine isnâd eder; ayrıca halis bedevi Araplardan derlediği bilgilerden de yararlanmıştı. Sîbeveyh eserinde sadece görüşleri toplamakla kalmaz, aksine bedevi Araplardan işittiklerine dayanarak pek çok kaideler çıkarır, âlimlerin bazı konulardaki farklı görüşleri arasında mukayese yapar ve doğru bulduğu görüşü belirtirdi. Onun- "Kıyas bunu reddeder" veya "Kıyas böyledir" vb. gibi sözlerinden kıyasa büyük önem verdiğini görüyoruz. Sibeveyh, görüşleri desteklemek amacıyla Kur'ân âyetlerinden, şiirden ve bedevi Araplardan rivayet edilen emsal gibi nesir parçalarından şevâhid getirir, fakat hadis ile fazla istişhad etmezdi. *el-Kitâb* sadece nahivle ilgili bir eser değildir, aksine Arapça'nın bütün dalları ile ilgilidir⁵.

Sibeveyh, «*el-Kitâb*» ismindeki eserinin bir çok yerinde belagatla ilgili konuları ele almış ve işlemiştir⁶. Bu kitap defalarca yayımlanmıştır. En son

³ Bolelli, *a.g.e.*, s.2-3.

⁴ Demirayak, Kenan ve diğerleri, *Arap Edebiyatında kaynaklar*, Erzurum, 2000, s. 177

⁵ Çetin, Nihat, *sibeveyh. İ.A.*, X, 582; Demirayak, *a.g.e.*, s.177.

⁶ Bkz. es-Sibeveyh, Ebû Bişr Amr b. Osman b. Harisi, *el-Kitâb* thk. Abdüsselam Muhammed Harun, Kahire, Mektebetü'l-Hancı, trs. l/ 14, 15, 37, 80, 108, 265, 279, 329.

Abdusselâm Muhammed Harun tarafından tahkik edilmiş ve 1966 yılında Beyrut'ta beş cilt halinde neşredilmiştir.⁷

II- Belagat İlmini Edebiyatla İlgili Eserlerde Ele Alan Bazı Müellifler Ve Eserleri

Sayfa | 87

1- el-Câhız (el-Beyân ve't-tebyîn)

Ebû Osman Amr b. Bahr (öl.255/869), ***el-Beyân ve't-tebyîn*** ismindeki bu eserinde; Kur'ân-ı Kerîm'in fesahat ve belâgatından bahsettiği gibi, Kureyş kabilesi ile diğer Arapların fesâhatından da bahseder. Konuyla ilgili bilgileri ayrı ayrı bölümler halinde ele alır, Fesâhet ve Belagatla ilgili sanatları ihtiva etmeyen bazı sözleri tenkit eder, bir sözün fasih olmasının şartlarını zikreder ve Belagatla ilgili birçok konuda geniş bilgiler verir. Bu kitap defalarca basılmıştır. Faydalandığımız nüsha, üç cildi bir arada Beyrut'ta basılmıştır.⁸

2- el-Muberred (el-Kâmil fi'l-luğa ve'l-edeb)

Ebül-'Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Muberred (öl. 285/8.98)'in bu eseri el-Câhiz'in *el-Beyân ve't-tebyîn* ile *Kitâbu'l-hayavân*'ı ve İbn Kuteybe'nin *'Uyûnu'l-ahbâr*'ı tarzında ansiklopedik bir eser olup şiir, nesir, emsal, mevâiz, hutbe ve risalelerden seçme metinleri ihtiva eder. Adı geçen eserlerden farkı ise el-Kâmil'de dil, nahiv ve irab gibi meselelere daha fazla önem verilmesi ve öğreticilik yönünün esas alınmasıdır. Bu itibarla el-Kâmil; edebiyat, dil, ahbar ve tarih kaynaklarının en önemlilerinden biridir⁹.

el-Müberred (öl.285/898), bu eserinde belagatla ilgili konuları ele almış ve Arap şiiri ile Kur'ân-ı Kerîm nazmını karşılaştırmış, bu konuda geniş bilgiler vermiştir¹⁰. Defalarca basılan bu kitap, son olarak Na'îm Zerzûr ve

⁷ Abdulkâdir Hüseyin, *el- Muhtasar fî târihi'l-belâğa*, Kahire, 1982, s. 53-61; Bolelli, *a.g.e.*, s.2.

⁸ Bkz. el-Câhız, *el-Beyân ve't-tebyîn*, Beyrut, trs., I, 8,20, 65, 69, 75, 83, 94, 96, 104, 113, 115, 116, 137,138, 144, 161, 162, 191, 240, 272, 274, 284, 378; II, 148, 270, II, 13-28; IV. 55 Abdulkâdir Hüseyin, *a.g.e.*, s. 85-96; Şevkî Dayf, *el-Belâğa tatavvur ve târih*, Kahire : Dârü'l-Maârif, 1983, s. 46-58; Şeyho, Luvis Rızkullah b. Yusuf b. Abdülmesih el-Yesui, *Âdâbu'l-luğa*, el-Matbaatü'l-Katolikiyye Beyrut, trs. 2/167; Ziriklî,Hayreddîn, *el-A'lâm* Beyrut, 1976 , 5/74; Bolelli, *a.g.e.*, s.2.

⁹ Demiryak, *a.g.e.*, s.162,180.

¹⁰ el-Müberred, Ebü'l-Abbas Muhammed b. Yezid b. Abdüleker el-Ezdi, *el-Kâmil*; thk. Muhammed Ahmed Dali, Beyrut , Müessesetü'r-Risâle, 1987, I, 60; II, 37, 41, 44, 45, 47, 48, 49, 67, 73, 77, 88, 89,93, 94, 97,98,100.

Tegârid Beydûn tarafından tahkik edilmiş ve 1987 yılında Beyrut'ta iki cilt halinde yayımlanmıştır.¹¹

3- *İbn Cinnî (Sırru Sına'ati'l-İ'râb)*

Ebu'l-Feth Osman b. Cinnî el-Mevsilî (öl.392/1002), *Sırru Sına'ati'l-İ'râb* adlı kitabında; hazf, istifham, nida, tekid için kullanılan zâid harfler, fesahat ve tekid lâmı gibi konuları¹² *el-Hasâis* isimindeki eserinde de bazı edebî konuları ele alarak incelemiş ve geniş bilgiler vermiştir.¹³

4- *Ebû Hilâl el-'Askerî (Kitâbu's-Sına'ateyn)*

Ebû Hilâl el-Hasan b. 'Abdillâh b. Sehl el-'Askerî (öl.395/1005) *Kitâbu's-Sına'ateyn, Cemheretü'l-Emsâl ve Dîvânü'l-Me'ânî* adlı eserleri telif etmiştir.

Ebû Hilâl el-'Askerî 'nin *Kitâbu's-sına'ateyn* adlı bu eseri nesir ve nazım sanatı hakkında olup edipler tarafından derli toplu olarak telif edilen ilk belagat kitabıdır. el-Câhiz başta olmak üzere, diğer müelliflerin de belagat ve edebî tenkit hakkındaki görüş ve tesbitlerini ele alıp değerlendiren ve kendine ait bazı yenilikler ilave eden müellif, eserini başlıca 10 bölüme ayırmıştır. Birinci bölüm belagat, ikinci bölüm sözün beğenilen ve beğenilmeyenin özellikleri ve ayrılması, üçüncü bölüm nazım ve nesir tekniği, dördüncü bölüm nazım ve nesirde beğenilen ve beğenilmeyen yönler, beşinci bölüm îcâz ve itnâb, altıncı bölüm edebî çalıntı, yedinci bölüm teşbih sanatı, sekizinci bölüm seci ve izdivaç, dokuzuncu bölüm edebî sanatlar, onuncu bölüm ise söze giriş ve söz bölümleri hakkındadır¹⁴.

Müellif, bu eserini, kendinden önce nesir ve şiirle ilgili yazılmış meşhur ediplerin eserlerinden faydalanarak telif etmiştir. Kendinden önce yazılmış eserlerde, belagatla ilgili eksik bilgileri tamamladığını ve hatalı kısımları da düzelterek konuyla ilgili detaylı bilgiler vererek kitabını meydana getirdiğini belirtmektedir. Ona göre Yüce Allah'a imandan sonra en önemli ilim, Arap edebiyatını ve belagat ilmini öğrenmektir. Çünkü bu ilmi bilmeyen kimse, Kur'ân-ı Kerîm'deki edebî bilgileri anlayamaz.¹⁵ Müellif, bu

¹¹ Abdulkâdir Hüseyin, *a.g.e.* s.62-71; *Şevkî Dayf, el-Belâğa tatavvur ve târîh*, s.58; Bolelli, *a.g.e.*, s.3.

¹² İbn Cinnî, *Ebû'l-Feth Osmân b. Cinni el-Mevsilî, Sırru sınaati'l-irâb*, Beyrut : Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi I, 24, 118, 133, 138, 229, 369-370, 376, 377, 395; Abdulkâdir Hüseyin, *a.g.e.*, s. 72-82; Bolelli, *a.g.e.*, s.3.

¹³ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, Dâru'l-Hudâ, trs., I, 84,11, 384-392, 449-459; Abdulkâdir Hüseyin, *a.g.e.*, s. 72-82; Bolelli, *a.g.e.*, s.86.

¹⁴ Demirayak, *a.g.e.*, s.86.

¹⁵ Ebu Hilâl el-'Askerî, *Kitâbu 's-sına'ateyn*, Kahire, 1971, s. 13-16; Bolelli, *a.g.e.*, s.4.

eserinde, me'ânî, beyân ve bedî' ilimlerini ve diğer edebî bilgileri on bölümde inceleyerek gerekli açıklamaları yapmış ve gerektiğinde bazı yerlerde tenkitlerde bulunmuştur. Bu eser, Ali M. Becâvî ve Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim tarafından tahkik edilmiş ve son olarak 1984 yılında Beyrut'ta neşredilmiştir.¹⁶

5- el-Hasen b. Raşîk el- Kayravânî (*el-'Umde fi Mehâsini 'ş-Şi'r ve Adâbih ve nakdih*)

Ebû 'Ali el-Hasan b. Reşîk el-Kayravânî (öl. 456/1063) tarafından telif edilen *el-'Umde fi Mehâsini'ş-Şi'r ve Adâbihî ve Nakdih* özellikle Kuzey Afrika ve Endülüs belagatçılara yön veren önemli bir edebi tenkit ve belagat kitabıdır. Eserde edebî tenkit ve belagatle ilgili konular, şiirin üstünlüğü, şiiri beğenmeyen kimseye reddiye, şiirle kazanma ve bundan kaçınma, kudemâ ve muhdesler vb. yaklaşık yüz bâb içerisinde ele alınmaktadır. Eserin en önemli özelliği günümüze kadar ulaşan ve ulaşamayan edebiyat tenkidi ve belagat ile ilgili eserlerin muhtevasını aktarmış olması, gelişim seyirleri içerisinde edebî istilahların uğradıkları değişiklikleri sunması ve belagatçılara göre kazandıkları değişik isimleri göstermiş olmasıdır.¹⁷

İbn Raşîk el- Kayravânî (öl.463/1071) «*el-'Umde*» ismindeki eserinde Arap şiirini edebî açıdan incelemiştir. Ona göre şiirler, en güzel sözlerden biridir. Kur'ân, şiir olmadığı halde, şiirin güzelliğini ispatlamak için nesir şeklinde inmiştir. Şâir ve hatipleri, kendi benzerini getirmekten aciz kılmıştır. İbn Raşîk kitabının otuz birinci bölümünden yetmişinci bölümüne kadar yaklaşık otuz bölümde, belagat ve beyân ilimlerini ele alarak incelemiştir.¹⁸ Ayrıca bu kitapta, Kur'ân-ı Kerîm, Hadis ve büyük sahabelerin sözlerinden örnekler vererek, edebî açıdan açıklamalarda bulunmuştur. *el-'Umde*, ilk olarak Muhammed Muhyiddîn 'Abdulhamîd tarafından tahkik edilerek 1934 yılında iki cilt olarak Beyrut'ta neşredilmiş. Son olarak Muhammed Karakazân tarafından tahkik edilen bu eser iki cilt halinde 1988 yılında Beyrut'ta yayımlanmıştır.¹⁹

¹⁶ Bkz. Ebû Hilâl el-'Askerî, *Kitâbu 's-sîna 'ateyn*, s. 2; Abdulkâdir Hüseyin, *a.g.e.*, s. 101-114; Ahmet Turan Arslan, "Askerî, Ebû Hilâl", *DîA* (İstanbul, 1991), 3/489-490; Bolelli, *a.g.e.*, s.3-4.

¹⁷ Demirayak, *a.g.e.*, s.86.

¹⁸ İbnu Raşîk, Ebû Ali Hasan b. Reşîk el-Kayrevani, *el-'Umde fi mehasini'ş-şi'r ve âdâbih*, Beyrut : Dârü'l-Ma'rife, trs., I, 417-682;II,683-1058; Bolelli, *a.g.e.*, s.5.

¹⁹ Abdulkâdir Hüseyin, *a.g.e.*, s. 138-148.

III. Belagat İlmini, Edebî Tenkit Şeklinde Ele Alan Müellifler Ve Eserleri

Bazı müellifler de me'ânî ilmi ile ilgili yazdıkları eserlerinde, edebî tenkide daha fazla önem vermişlerdir. Burada bu müelliflerden ve eserlerinden kısaca bahsedeceğiz.

Sayfa | 90

1- Kudâme b. Ca'fer (Nakdu's-Şi'r)

Ebu'l-Ferec Kudâme b. Ca'fer (öl. 337/948) tarafından telif edilen bu eser şiir tenkidi hakkındadır. Müellif, eserinin girişinde *Nakdu 'ş-şî'r'* in bu alanda telif edilen ilk eser olduğunu söylüyorsa da el-Esma'î'nin *Fuhûletu 'ş-şu'arâ'sı*, İbn Sellâm'ın *Tabakâtu fuhûli 'ş-şu'arâ'sı*, el-Câhiz'in *el-Beyân ve't-tebyîn'i*, İbn Kuteybe'nin *eş-Şi'r ve's-şu'arâ'sı* ve başka eserler göz önüne alındığında bu iddiaya katılmanın mümkün olmadığı anlaşılmaktadır. Eserine bir mukaddime ile başlayan müellif eserini üç bölümden oluşturmuş, birinci bölümde şiir hakkında bilgi vermiş, ikinci bölümde lafız, vezin, kâfiye ve mânâ gibi şiirin başlıca dört unsurunu ve diğer unsurları işlemiş, üçüncü bölümde ise şiirde vezin, kâfiye, mânâ vs. kusurlarını ele almıştır.²⁰

Kudâme b. Ca'fer, Yunan kültüründen oldukça etkilenmiştir. *Nakdu's-Şi'r* ismindeki bu eserinde daha önceki müelliflerin, mâna açısından şiirin orijinal kısmından bahsetmediğini belirterek edebî açıdan şiir üzerinde durmuştur. Belâgatla ilgili teşbîh, mübâlağa, tıbâk, cinas, ve benzeri konuları incelemiş olup mantık ve felsefî kurallara uygun tenkitlerde bulunmuştur.²¹

Bu eser defalarca neşredilmiştir.1956 yılında Leiden'de, h.1302 yılında İstanbul'da neşredilen eser Muhammed 'Îsâ Menûn tarafından tahkik edilerek 1934 yılında Kahirede, yine Muhammed Kemal Müstafi tarafından tahkik edilerek Kahire'de neşredilmiştir. Son olarak Muhammed 'Abdulmun'im Hafâcî tarafından tahkik edilerek Beyrut'ta yayımlanmıştır.²²

2- el-Âmidî (el-Muvâzene Beyne Ebî Temmâm Ve'l-Buhturî)

²⁰ Demirayak, *a.g.e.*, s.82-83.

²¹ Kudâme b. Ca'fer, Ebu'l-Ferec el-Bağdadi, *Nakdu's-şî'r*, thk. Muhammed Abdülmün'im Hafaci Beyrut, Dârü'l-Kütüb'l-İlmiyye, trs., s. 25, 66, 93, 102, 109, 123, 149, 150, 167, 194, 205. v.d.; Abdulkâdir Hüseyin, *a.g.e.*, s. 151-159. Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemü'l-müellifin*, I-XV, Beyrut, 1957, 8/128; Bolelli, *a.g.e.*, s.5.

²² Demirayak, *a.g.e.*, s.83.

Ebu'l-Kâsım el-Hasan b. Bişr el-Âmidî (öl. 370/980) Arap edebiyatı tarihinin en büyük tenkitçilerinden sayılır. Yazdığı kitapların çoğunu tenkit konusuna tahsis etmiştir. Önemli eserlerinden bazıları şunlardır: İbn Tabâtabâ'nın «*lyârü's-şî'r*» ismindeki eseri üzerine yazdığı «*Kitâbü Islâhı Mâ Fî 'lyârî's-Şî'r*», ve şiir tenkidi ile ilgili «*Kitâb fî Tebyîni Galati Kudâme*» ve Ebû Temmâm (öl.231/846) ile el-Buhturî (öl.284/898)' nin şiirlerini karşılaştırmak suretiyle yazdığı «*el-Müvâzene Beyne Şî'r Ebî Temmâm ve'l-Buhturî*» adındaki tenkide dair eseridir. el-Âmidî, kitaplarında, Kur'ân-ı Kerîm ve Arap edebiyatındaki edebî sanatları da incelemiştir.²³

el-Âmidî'nin *el-Muvâzene Beyne Ebî Temmâm ve'l-Buhturî* adlı eseri; şâirleri ikiye ayıran ve bu şâirler arasında mukayese yapıp edebî özelliklerini açıklayarak edebî tenkit ilminde ekolleşmeye zemin hazırlayan ilk eserlerden biridir. Ebû Temmâm ile el-Buhturî'nin hangisinin daha üstün bir şâir olduğu hususunda insanlar arasındaki kanaatler hakkında bilgi verdiği bir mukaddime ile esere başlayan müellif daha sonra Ebû Temmâm'ı veya el-Buhturî'yi üstün görenlerin delillerini serdeder, âlimlerin şâirler hakkındaki değerlendirmelerini sunar, Ebû Temmâm'ın başka şâirlerin şiirlerinden mânâ ve lafız açısından yaptığı çalıntıları ortaya koyduktan sonra, Ebû Temmâm'ın şiirindeki mânâ ve lafız açısından hataları serdeder, şiirinde kullandığı edebî sanatları değerlendirir, daha sonra el-Buhturî'nin şiirinde bulunan çalıntıları, o şiirindeki edebî sanatlarda yapılan hataları sergiler, en sonunda Ebû Temmâm ile el-Buhturî'nin beğenilen yönlerini ortaya koyar ve her iki şâirin şiirleri arasında mukayese yapar.²⁴

İstanbul (1287), Beyrut (1332), Kahire (1928)'de basılan eser Mahmud Tefkîk tarafından 1932 yılında Kahire'de; Muhammed Muhyiddîn 'Abdulhamîd tarafından 1363/1944 yılında Kahire'de; Ahmed Sakr tarafından iki cilt olarak 1944 yılında Beyrut ve 1961-1965 yılında Kahire'de; Kasım Mûmenî tarafından 1985 yılında Bağdat'da neşredilmiş, Veled Çelebi tarafından da Türkçe'ye çevrilerek h.1311 yılında İstanbul'da yayımlanmıştır.²⁵

3- *el-Kâdî el-Cürçânî (el-Visâta Beyne'l-Mütenebbî Ve Husûmih)*

²³ Abdulkâdir Hüseyin, *a.g.e.*, s. 160-176; Bolelli, *a.g.e.*, s.5-6.

²⁴ Demirayak, *a.g.e.*, s.83.

²⁵ Demirayak, *a.g.e.*, s.83.

Ebu'l-Hasan 'Ali b. 'Abdilazîz b. el-Hasan el-Kâdî el-Curcânî (öl. 392/1002) tarafından telif edilen *el-Vesâta Beyne'l-Mutenebbî ve Husûmih* edebî tenkide dâirdir. Müellif, insanların bazı şâirlere körü körüne bağlandığını, bazılarını da haksız eleştirdiklerini görmüş, el-Mutenebbî'yi savunmak amacıyla bu eserini telif etmiştir. Bununla birlikte telife esas neden es-Sâhib b. 'Abbâd'ın el-Mutenebbî'yi tenkit etmek amacıyla *el-Keşf 'An Mesâvi Şi'ri'l-Mutenebbî* adlı bir risale yazmış olmasıdır. es-Sâhib bu risalesinde el-Mutenebbî'nin şiirdeki kusurlu taraflarını ele almıştır. el-Curcânî ise bu eserinde es-Sâhib ile el-Mutenebbî'nin diğer muhalifleri gibi tek taraflı ve hissî değil, son derece ilmî, makul ve mantıklı bir yol takip etmiştir. Nitekim eserinde önce edebî tenkit, özellikle şiir tenkidi hakkında bazı ölçüler ortaya koymuş, el-Mutenebbî ve diğer şâirleri bu ölçüye göre değerlendirmiştir. Müellif, eseri bab ve fasıllara ayırmamakla beraber başlıca üç bölümde ele almak mümkündür. Mukaddime olarak kabul edilebilecek olan birinci bölümde edebî tenkit ile ilgili görüşlerini serdetmiş, ikinci bölümde el-Mutenebbî'yi müdafaa etmiş, üçüncü bölümde ise el-Mutenebbî'ye isnat edilen kusurları ele alıp değerlendirmiştir.²⁶

el-Kâdî el- Cürcânî, *el Visâta Beyne'l-Mütenebbî Ve Husûmih* ismindeki bu eserinde, mecaz, teşbîh, mutabakat ve cinas gibi konularda tenkitlerde bulunmuştur.²⁷

Ahmed 'Ârif ez-Zeyn tarafından 1913 yılında Sayda'da neşredilen eser daha sonra Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim ve 'Ali Muhammed el-Bicâvî tarafından tahkik edilerek 1945 yılında Kahire'de yayımlanmıştır.²⁸

4- *el-Hâtim î (Hilyetü'l-Muhâdara Fî Sina'ati's-Şi'r)*

Ebü 'Alî Muhammed b. Hasan el-Bağdâdî el-Hâtimî (öl. 388/998) Büyük edebiyatçı, tenkitçi ve lügat âlimidir. Eseri *Hilyetu'l-Muhâdara fî Sina'ati's-Şi'r*, Kudâme b. Ca'fer, İbn Kuteybe. Sa'leb ve İbnu'l-Mu'tez gibi daha önceki edebiyat tenkitçilerinin görüşlerini ihtiva eden, onlardan farklı olarak edebî çalıntılar konusuna da yer veren, şiir ve edebî tenkit hakkında önemli bir eserdir. Müellif, bir antoloji olarak da kabul edilebilecek olan bu eserinde çeşitli şâirlerden aldığı şiirleri incelerken

²⁶ Demirayak, *a.g.e.*, s.85.

²⁷ el-kâdî el-Cürcânî, Ebü'l-Hasan Kadî Ali b. Abdilaziz b. Hasan, *el-Visâta beyne'l-Mütenebbi ve husumih*, Beyrut, el-Mektebetü'l-Asriyye, trs., s. 40-44, 471,472; Abdulkâdir Hüseyin, *a.g.e.*, s. 177-180; Bolelli, *a.g.e.*, s.6.

²⁸ Demirayak, *a.g.e.*, s.85.

edebiyat, şiir ve özellikle kasidenin yapısı ile ilgili görüşlerini ortaya koymuştur.²⁹

el-Hâtîmî'nin bu eseri en geniş eseridir. Eserinde, birçok şairin şiirini tenkit ettiği gibi îcâz, itnâb, istiâre, teşbîh, taksîm, tersî', muvâzene, mukabele, iltifat v.s. edebî sanatları da ele alarak incelemiştir.³⁰

Eser Hilâl Nâcî tarafından 1978 yılında Beyrut'ta, Ca'fer el-Kettânî tarafından da iki cilt olarak 1979 yılında Bağdat'ta neşredilmiştir.³¹

5- *Şihâbüddîn el-Halebî (Hüsnü' t-Te vessül İlâ Sına'ati' t-Teressül)*

Şihâbüddîn el-Halebî, Mahmûd b. Süleyman b. Fehd (öl.725/ 1325) birçok eser telif etmiştir. *Hüsnü't-Te vessül İlâ Sına'ati' t-Teressül* adındaki kitabını belagat alanında yazmıştır. Bu eserinde, belagat ilminin ince nüktelerine ve Kurân-ı Kerîm ile hadislerdeki edebî sanatlarla işaret etmiştir.³²

IV- *Belagat İlmini, Muhtelif İlim Dallarıyla İlgili Eserlerde Ele Alan Müellifler Ve Eserleri (başlangıçtan günümüze)*

A. *Tefsîr kitaplarında belagatla ilgili konuları ele alan müellifler ve eserleri:*

1- *ez-Zemahşerî (el-Keşşâf 'An Hakâiki't-Tenzîl)*

ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârüllâh, Mahmud b. Ömer (öl.538/1143) *el-Keşşâf* ismindeki tefsirinde belagatla ilgili konulara işaret etmiştir. Bu tefsir son olarak 4 cilt halinde 1995 tarihinde Beyrut'ta neşredilmiştir.³³

²⁹ Demirayak, *a.g.e.*, s.84.

³⁰ el-Hâtîmî, Muhammed b. Hasen b. el-Muzaffer, *Hilyetü'l-Muhâdara fi Sinâati's-Şi'r*, Beyrut, 1979, trs., I, 75, 80, 124, 130, 136, 139, 142, 147, 152 vd.; Abdulkâdir Hüseyin, *a.g.e.*, s. 181-193; Bolelli, *a.g.e.*, s.6.

³¹ Demirayak, *a.g.e.*, s.84.

³² Abdulkâdir Hüseyin, *a.g.e.*, s. 238-244; Bolelli, *a.g.e.*, s.6.

³³ ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârüllâh Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf 'An Hakâiki't-Tenzîl*, thk. Muhammed Abdüsselâm Şahin, nşr., Dârü'l-kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, trs., I, 57, 77, 78, 79; Abdulkâdir Hüseyin, *a.g.e.*, s. 197-199; Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansur el-Mervezi, *el-Ensâb*, thk. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimi el-Yemani, Beyrut, trs., 3/168-169; Yakut, *Mu'cemü'l-üdebâ*, Beyrut, trs., 5/489-495 ; a.mlf., *Mu'cemü'l- buldân*, Kahire, trs., 3/147; İbnü'l-Esrî, Ebül-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim, *el-Kâmil fi't-tarih* tahkik Halil Me'mun Şiha, Beyrut , Dârü'l-Ma'rife, trs.,11/37; Zehebi, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaut, Hüseyin Esat ,Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1985, 20/151-156; a.mlf., *Mizânu'l-i'tidâl fi nakdi'r-rical*, Beyrut : Dârü'l-Ma'rife, 1963, 5/203; a.mlf., *el-İber fi haberi men gaber*, thk. Ebû Hacer Muhammed Zaglul, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985, 2/455; a.mlf., *Tezkiretu'l-huffaz*, Beyrut, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1956, 4/1283; Dâvûdi, Şemseddin Muhammed b. Ali b. Ahmed, *Tabakâtu'l-*

2- *Alûsî (Ruhu l-Me'ânî)*

Alûsî, Şihâbüddîn Seyyid Mahmud b. Abdullah el-Hüseynî (öl.1270/1854), "**Ruhu l-Me'ânî**" ismindeki büyük tefsirinde bir çok yerde Kurân-ı Kerîm'deki edebî sanatları zikretmiştir. Bu tefsir, son olarak 15 cilt halinde 1987 yılında Beyrut'ta neşredilmiştir.³⁴

3- *Ebu's-Su'ûd Efendi (İrşâdu'l-'Akli's-Selîm)*

Ebu's-Su'ûd Efendi **İrşâdu'l-'Akli's-Selîm** ismindeki tefsirinin birçok yerinde âyetlerdeki edebî sanatları açıklamıştır. Bu tefsir son olarak Dâru'l-Mushaf yayinevi tarafından Kahire'de 1998 tarihinde 9 cilt halinde neşredilmiştir.

4- *el-Kâdî el-Beyzâvî (Envâru't-Tenzîl Fî Esrâru't-Te'vîl)*

el-Kâdî el-Beyzâvî, Nâsiruddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed b. Ali (ö.658/1286), **Envâru't-Tenzîl Fî Esrâru't-Te'vîl** ismindeki tefsirinin bir çok yerinde âyet-i kerîmelerdeki edebî sanatlar hakkında bilgi vermiştir. Defalarca basımı yapılan bu eser son olarak "**El-Karzûnî**" haşiyesi ile birlikte 1996 tarihinde 4 cilt halinde neşredilmiştir.

5- *Sâbûnî (Safvetü't-Tefâsîr)*

Sâbûnî, Muhammed Ali **Safvetü't-Tefâsîr** ismindeki tefsirinde Kurân'daki edebî sanatları incelemiştir. Bu eser bir çok defa yayımlandığı gibi Türkçe'ye tercüme edilmiş ve tercümesi 7 cilt halinde neşredilmiştir.³⁵

6- *Vehbe ez-Zuhaylî (et-Tefsîrû'l-Münîr)*

ez-Zuhaylî **et-Tefsîrû'l-Münîr** isminde büyük bir tefsir yazmış ve bu tefsirinde Kur'ân-ı Kerîm'deki bütün edebî sanatları; uzun surelerde birkaç ayetten sonra, kısa surelerde ise surenin sonunda detaylı bir şekilde vermiştir. Bu eser, 16 cilt halinde Beyrut'ta 1998 tarihinde basılmıştır.³⁶

Müfessirîn, Kahire,trs., 2/314-316; es-Süyûtî, *Büğyetü'l-vü'ât*, 2/279/280; a.mlf., *Tabakâtu'l-Müfessirîn*, s.104-105; İbnü Kesîr, *el-Bidâye*, 12/219; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, 5/168-174 ; Bolelli, *a.g.e.*, s.7.

³⁴ Âlûsî, *Ruhu'l-Me'ânî*, 1, 5, 6, 163, 168.

³⁵ Bkz. *Safvetü't-Tefâsîr Tercümesi*, 1-7, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1990; Bolelli, *a.g.e.*, s.7.

³⁶ Bkz. Vehbe ez-Zuhaylî, *et-Tefsîrû'l-Münîr*, 1-20, Beyrut, 1998.

7- Birçok edîb müfessir de belagatla ilgili «*Beyânu'l-Kur'ân*», «*Ma'ani'l-Kur'ân*», «*I'câzu'l-Kur'ân*» ve «*Mecâzu'l-Kur'ân*» gibi isimlerle çeşitli eserler telif etmişlerdir.³⁷

B. Tefsir Usulü İle İlgili Eserlerinde Belagatla İlgili Bilgi Veren Müellifler Ve Eserleri

Sayfa | 95

1- "Te'vîlu Muşkili'l-Kur'ân"

Bu eserin yazarı Abdullah b. Müslim b. Kuteybe (öl.276/889)'dir. Büyük bir edebiyatçı olan müellif, bu eserin birçok yerinde Kur'ân-ı Kerîm'deki bazı âyetlerde bulunan edebî sanatlar hakkında açıklamalarda bulunmuştur. Defalarca neşredilen bu eser, son olarak Seyyid Ahmed Sakr tarafından tahkik edilmiş ve 1981 yılında Beyrut'ta yayımlanmıştır.

2- "el-İksîr Fî 'İlmi't-Tefsîr"

Bu eser, et-Tûfî el-Bağdâdî, Süleyman b. Abdilkavî b. Abdilkerîm (öl.716/1316) tarafından yazılmıştır. Tefsîr usûlü ve Kur'ân-ı Kerîm'deki belagatla ilgili edebî bilgileri ihtiva eden bu eser, bir giriş ve üç bölümden ibarettir.³⁸

3- "el-İtkân Fî 'Ulûmi'l-Kur'ân"

Süyûtî bu eserin birçok yerinde Kur'ânı Kerîmdeki birçok âyette bulunan edebî sanatlar hakkında açıklamalarda bulunmuştur. Suat Cebeci ve Hüseyin Avni Çelik tarafından Türkçe'ye tercüme edilen ve *Kur'ân ilimleri Ansiklopedisi* ismi ile yayınevi tarafından dört cilt halinde yayımlanan bu eser, dünyanın birçok ülkesinde defalarca yayımlanmış ve son olarak Mustafa Dîb el-Buğâ'nın tahkîki ile 1996 yılında iki cilt halinde Beyrut'ta neşredilmiştir.³⁹

4- "Mu'tereku'l-Akrân"

İmam es-Suyûtî, bu eserin birçok yerinde, Kur'ân-ı Kerîm'deki bazı âyetlerde bulunan edebî sanatlar hakkında açıklamalarda bulunmuştur. Defalarca neşredilen bu eser, Ahmed Şemseddîn tarafından tahkik edilmiş ve 1988 tarihinde 3 cilt halinde Beyrut'ta yayımlanmıştır.

³⁷ İbnü'n-Nedîm, Muhammed b. İshâk b. Muhammed b. İshâk, *el-Fihrist*, Mısır, trs., s. 51, vd; Gümüş, Sadreddin, *Seyyid Şerif Cürçânî*, İstanbul, 1984, s. 55.

³⁸ Bolelli, a.g.e., s.7.

³⁹ Abdulkâdir Hüseyin, a.g.e., s. 220-237. *Zehebî*, a.g.e., 6/39-40.

V. Luğatla İlgili Kitaplarda Belagatla İlgili Konuları Ele Alan Bazı Müellifler Ve Eserleri

1- ez-Zemahşerî (Esâsu l-Belâğâ)

Sayfa | 96

Mahmûd b. 'Umer ez-Zemahşerî (öl. 583/1143)'nin bu eseri kelimelerin ilk harfleri esas alınarak tertip edildiği alfabetik bir lügattir. İcaz ile temayüz eden eserde iki amaç hedef alınmıştır. Bunlardan birincisi; kelimenin lüğat mânâsının verilmesi, ikincisi ise; belagatlı Arap kelimelerinden şâhid getirmek suretiyle, kelimenin mecazî anlamının verilmesidir. Bu itibarla eserin malzemesi ayetler, hadisler, meseller, seçili ifadeler, ünlü ediplerin sözleri ve anlam kayması sonucu yeni anlamlar kazanan kelime ve özel tabirlerden ibarettir.⁴⁰

ez-Zemahşerî bu alfabetik lüğatinde belagatla ilgili konuları işlemiştir. 1881 ve 1922 yılında Kahire'de, 1893 yılında Leknev'de, 1906 yılında Haydarâbâd'da basımı yapılan *Esâsu 'l-Belâğâ* 'Abdurrahîm Mahmûd tarafından hazırlanarak 1953, 1972; 1985 yılında Kahire'de ve 1965, 1979,1984 yıllarında da Beyrut'ta neşredilmiştir. Bu eser, son olarak Abdurrahîm Mahmud'un tahkiki ile 1999 tarihinde Beyrut'ta yayımlanmıştır.⁴¹

2- İbnu Manzûr (Lisânu'l-Arab)

İbn Manzûr (öl. 711/1311) tarafından el-Cevherî'nin metoduna bağlı kalınarak, diğer bir ifadeyle kelimelerin son harfleri esas alınarak tertip edildiği bir lügattir. İbn Manzûr'un bu eseri dil, tefsir, hadis, edebiyat gibi konulara da yer veren bir ansiklopedi mahiyetinde olup müellif kendisinden önce telif edilen Arapça lüğatlerden istifade etmiş, *Tehzîbu'l-Luğâ*, *el-Muhkem*, *es-Sihâh* ve *el-Cemhera* gibi lüğatlerin maddelerinden büyük ölçüde yararlanmış. Müellif eserinde yaklaşık 80.000 maddeye yer vermiş, maddelerin açıklanmasında âyet, hadis, şiir, emsal ve hikmetli sözlerden şevâhid getirmeye özen göstermiştir.⁴²

İbnu Manzûr bu lüğat kitabının birçok yerinde şiirlerde, atasözlerinde ve diğer kalıp ifâdelerde bulunan edebî sanatlar hakkında bilgi vermiştir. Kitap 20 cilt olarak neşredilmiştir. Ayrıca Ahmed Ebu'l-Heycâ ve Halîl Ahmed 'Amâyere tarafından yapılan bir fihristle yedi cilt olarak 1987 yılında Beyrut'ta

⁴⁰ Demiryak, *a.g.e.*, s.148-149.

⁴¹ Demiryak, *a.g.e.*, s. 149; Bolelli, *a.g.e.*, s.7-8.

⁴² Demiryak, *a.g.e.*, s. 145-146.

neşredilmiştir. Defalarca basımı yapılan bu eser son olarak tahkik edilip 2002 yılında 16 cilt halinde Beyrut'ta yayımlanmıştır.⁴³

VI. Müstakil Olarak Belagatla İlgili Telif Yapmış Olan Bazı Müellifler Ve Eserleri

Sayfa | 97

1- İbnu'l-Mu'tez (Kitâbü'l-Bedî')

Bu eserin yazarı İbnu'l-Mu'tez, Ebu'l-'Abbâs Abdullah b. el-Mu'tez b. el-Mütevekkil b. el-Mu'tasım (ö. 296/909), büyük bir edîb ve şâirdir. Divânı da bulunan bu müellif «Kitâbü'l-Bedî'» adlı bu eserini h.274 tarihinde yazmıştır. Cahiliye devrinden itibaren Arap şâirlerin, edebî sanatları şiirlerinde kullandıklarını ispatlamıştır. Ayrıca Kurân-ı Kerîm ve Hadislerdeki edebî sanatlara; sahabe ile diğer Arapların belagatla ilgili sözlerine de işaret etmiştir. Belagat ilmini geniş bir tasnife tabi tutmuş ve konuyla ilgili tenkitlerde bulunmuştur. Özetle İbnu'l-Mu'tez'in bu eseri, Bedî' ilminde yazılan ilk eser olduğu kabul edilmektedir. Bu eser, son olarak Muhammed Abdülmün'im el-Haffâcî tarafından şerh edilerek 1990 tarihinde Beyrut'ta neşredilmiştir.⁴⁴

2- İbn Sinan el-Hafâcî (Sırrü'l-fesâha)

İbn Sinan el-Hafâcî, Abdullah b. Muhammed (öl.446/1054) büyük bir âlim, şâir ve edebiyatçıdır. Hicrî 454 tarihinde **Sırrü'l-Fesâha** adlı bu eserini telif etmiştir. Bu kitabını, Arap edebiyatını ve fesahati (açık-seçik konuşmayı) öğretmek için telif ettiğini belirtmiştir. Ona göre Arap edebiyatını bilmenin iki faydası vardır: Bunlardan birincisi; edebî sanatları öğrenmek ve onları öğretmektir. Çünkü o, her edebiyatçının bu sanatları bilmesinin gerektiği kanaatinde. İkincisi; Kurân-ı Kerîm'i, hadisleri ve diğer dinî ilimleri anlamaktır. Müellif bu eserinde, fesahat ve belagatla ilgili bilgiler vermiştir.

el-Hafâcî, eserinde, me'ânî ilmiyle ilgili konuları biraz karışık işlemiştir. Şöyleki; üç bölüm halinde telif ettiği eserinin birinci bölümünde; yalnız başına kelimelerin fesahatini, ikinci bölümünde; cümlede kullanılan kelimelerin birbiriyle uyumunu, üçüncü bölümde de; mâna açısından ke-

⁴³ Demirayak, *a.g.e.*, s. 146.

⁴⁴ *İbnu'l-mu'tezz*, Hayatı için bkz. İbn Nedîm, *el-Fihrist*, 1/116; İbnü Kesîr, *el-Bidâye*, II/ 108-109; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, 1/323-326; İbn Tağriberdî, *en-Nucûmu'z-Zâhire*, 3/162; Taşkoprüzâde, *Miftâhu's-Se'âde*, 1/199-200; el-Yâfi'î, *Mirâtu'l-cinân*, 2/225-228; el-Ketbî, *Fevâtü'l-vefeyât*, 1/593-598; el-Hivânserî, *Ravdâtu'l-Cennât*, 446-447; İbnü'l-'İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, 2/222.

limeleri incelemiştir. Bu eser, en son Abdürrezzâk Ebu Zeyd Zâyid tarafından tahkik edilerek 1976 yılında Kahire’de yayımlanmıştır.⁴⁵

3- Abdülkâhir el-Curcânî (Esrâru’l-Belâğa Fî ‘İlmi’l-Beyân)

Abdülkâhir b. Abdirrahmân b. Muhammed el-Curcânî (öl. 471/1078) belagat ilminin kurucularından ve bu ilmin kurallarını vazeden ve delilleri ile açıklayan ilk âlim sayılmaktadır⁴⁶.

Eserin İhtiva ettiği konular:

Müellif , bu eserine “Me’ânî” ilmini tarif ederek başlamış. Daha sonra sırası ile şu konuları ele alarak incelemiştir: tecnîs, cinas ve secî’, istiâre, kelâmın güzelliğinin lafızlarla değil mâna ile olduğu hususu, manaların ittifakı ve ihtilafı, dillerin mecazda birleşmeleri ve Arapça’nın (bu konuda) diğer dillerden ayrılması, istiârenin cinsleri, teşbîh ve çeşitleri, temsil, ta’kîd, hüsnu’t-te’lif, teşbîh-i maklub, şiir ve hitabetin hayal üzerine kurulması, hakîkî mâna ile tahyîl arasındaki fark, ta’lîl, vech-i şebeh, mecaz ve hakikat, teşbih ve istiare arasındaki fark, ahz, es-serikât, istimdâd ve isti’âne terimlerinin açıklaması, hakikat ve mecazın tarifi, mecâz-ı aklî, mecâz-ı lügavî ve aralarındaki fark, mecâz-ı lügavînin isti’âre ve mecâz-ı mürsel diye iki kısma ayrılması, hazf ve ziyâde gibi konular.

Eserin tahkik ve baskıları:

a) Bu eser, belagat ilmi ile ilgili yazılmış ilk eserlerden biridir. Müellif, konuların tarifini yaptıktan sonra her konu ile ilgili misaller vermiştir. Bu eser, ilk olarak Prof. Dr. Helmut Ritter tarafından 1949 yılında tahkik edilmiştir. Ayrıca birkaç defa neşredilmiştir..

b) Muhammed Reşid Rıza’nın tahkiki ile Kahire’de Dârü’l-Matbû’âtî’l-‘Arabîyye li’t-Tibâ’a ve’n-Neşr tarafından 1959 yılında altıncı baskısı yapılmıştır. Bu baskı, 23,3 x 16,2 (20x11) ebadında 372 sayfadan ibarettir.

c) Muhammed Abdulmun’im Haffâcî tarafından tahkiki yapılan bu eser, üçüncü defa Matba’atü’l-Feccâle el-cedîde’de 1976 da yayımlanmıştır.

d) Mahmûd Muhammed Şâkir tarafından da tahkik edilmiş ve 1991/1412 yılında Kahire’de Matba’atü’l-Medenî’de neşredilmiştir. Muhakkik,

⁴⁵ Bkz. Abdü’l-kâdir Hüseyin, *a.g.e.*, s.177-180; Abdü’l-‘Âtî Garîb Ali Allâm, *el-Belâğatü’l-Arabîyye Beyne’n-Nâkideyn*, s. 43-148; *DIA*, 1/248; Bolelli, *a.g.e.*, s.8.

⁴⁶ Bkz. Bolelli, *a.g.e.*, s.9. Bu eser, sahasında ilk eser olduğu için, bütün belagat konularını ihtiva etmediği gibi, incelenen bazı konular henüz tam netleşmemiştir.

eserden istifâdeyi kolaylaştırmak için bu baskının baş tarafına bir mukaddime ve sonuna muhtelif indeksler ilâve etmiştir. Bu baskı 23x16,3 (18x11) ebadında, mukaddime ve fihristlerle birlikte 34+424+124= 582 sayfadan ibarettir.

e) Ahmed Mustafa el-Merâğî tarafından yapılan tahkiki, Kahire'de Matba'atü'l-İstikâme'de neşredilmiştir.

İstîşhâd için kullandığı misaller ve kaynakları:

Müellif, bu eserinde Kur'ân-ı kerîm'den az miktarda ayet ve birkaç hadisle istîşhad etmiştir. Şiirlere gelince; İmrü'ü'l-Kays (öl. m. 545), en-Nâbiğa ez-Zubyânî (öl. m. 640), Lebîd (öl.41/661), el-Farazdak (öl. h 728), el-Cerîr (öl.110/782), Beşşâr b. Burd (öl.167/784), Ebu'l-'Atâhiyye (öl. 211/826), Ebû Temmâm(öl.231/845), İbnu'r-Rûmî(öl.283/896), el-Buhturî (öl.284/898), İbnu'l-Mu'tezz (öl.296/909), el-Mutenebbî (öl.354/965), İbnu Bâbek (öl.410/1020) gibi Cahiliye dönemi ve ilk İslâm dönemi şairleri ve diğer meşhur şâirlerin şiirleri, emsal ve diğer birçok Arapça kalıp ifâdeler ve cümlelerle istîşhâd etmiştir. İstîşhâd için verdiği misaller hakkında açıklamalar yapmış ve bu misallerdeki edebî sanatları belirtmiştir.

4- Abdulkâhir el-Curcânî (Delâilu'l- İ'câz).

Yine Abdulkâhir b. Abdirrahmân b. Muhammed el-Curcânî (öl.471/1078)'ye ait bu eserde; el-Curcânî kendinden önce *belagat* ve *İcâzu'l-Kur'ân* ile ilgili yazılan eserlerde dağınık verilen bilgileri bir araya getirmek istemiştir. Fakat bu işi yaparken konuları düzenli bir şekilde ele alarak işlememiştir. Bazı yerlerde kendinden önce yaşamış müelliflerin ismini vermeden onların sözlerini iki ayrı ifâde tarzı ile zikretmiş ve reddetmiştir. Bu konuda bazen şöyle bir ifâde kullanmıştır⁴⁷:

(وذلك أنهم قالوا/ قال أهل النظر : إن المعاني لا تتزايد، وإنما تتزايد الألفاظ)

Bazen de şöyle demiş⁴⁸: (قولهم : إن الفصاحة لا تظهر في أفراد الكلمات، ولكن

تظهر بالضم على طريقة مخصوصة)

Fakat Mahmud Muhammed Şâkir, el-Curcânî tarafından tenkit edilen bu âlimin Abdu'l-Cebbâr el-Mu'tezilî olduğunu tespit etmiştir⁴⁹.

⁴⁷ Bkz. el-Curcânî, 'Abdulkâhir, *Delâilu'l-İ'câz*, thk., Mahmud Muhammed Şâkir, Mektebetu Hancî, Kahire, 1983, , s. 63, 395; Bolelli, *a.g.e.*, s.9.

⁴⁸ Bkz. *Delâilu'l-İ'câz*, s. 394, 466,467.

⁴⁹ Bkz. *Delâilü'l-İ'câz*, mukaddime, s. D.

İhtiva ettiği konular:

Bu eser de belagat ilmi ile ilgili yazılmış ilk eserlerden biri sayılır. Müellif, giriş bölümünde nahivle ilgili bazı konulardan bahsetmiş, ayrıca belagat ilminin önemine işaret etmiştir. Daha sonra; ilmin fazileti, beyân ilmi, şiir hakkında söylenenleri, *Delâilu'l-İ'câz* kitabının telif sebebini; fesahat, belagat, lafız, nazım, kinaye, mecaz, isti'âre, takdîm ve te'hîr, istifham, istifhamın çeşitli manaları, nefy ve çeşitli manaları, hazf, haber ve çeşitleri, ism-i mevsul "ellezî", hâl ve kısımları; fasl, vasl, tekrar, lafz ve nazm, mana, inne, kâde, küllü, mecaz, kinaye, inne ve muhtelif kullanılış tarzları; kasr, ihtisas, innemâ, mâ, illâ, nazm, tertîb, hikâye, icâzü'l-Kur'ân, fesahat, belagat, es-sarfe fikri, Mutezilenin bazı görüşlerine itirazlar; teşbih, kinaye, isti'âre, temsil, Mutezilenin nazım ile ilgili görüşlerinin tenkidi; el-ihzâ, el-ibtidâ, en-nesak gibi konuları ve son olarak kitabın sonuç kısmını ele alarak detaylı bir şekilde işlemiştir.

İstishâd için kullandığı misaller ve kaynakları:

Müellif, bu eserinde Kur'ân-ı Kerîm'den az miktarda ayetler, hadisler, İmruu'l-Kays (öl. m. 545), el-A'sâ (öl. m. 629), en-Nâbiğa ez-Zubyânî (öl. m. 640), Amr b. Madîkeribe (öl.21/642), el-Hansâ (öl.24/645), Ka'b b. Zuheyr (öl.26/645), Lebîd (öl.41/ 661), el-Hutay'e (öl.45/665), en-Nâbiğa el-Ca'dî (öl.50/670), Hassan b. Sabit (öl.54/674), Kuseyyir (öl.105/723), el-Farazdak (öl.110/728), el-Cerîr (öl.110/782), Zûr-Rumme (öl.117/735), Beşşâr b. Burd (öl.167/784), Abbâs b. Ahnef (öl.192/808), Ebû Nüvâs (öl.198/814), Ebu'l-'Atâhiyye (öl.211/ 826), Ebû Temmâm (öl.231/845), İbnu'r-Rûmî (öl.283/896), el-Buhturî (öl.284/898), İbnu'l-Mu'tezz (öl.296/909), el-Mutenebbî(öl.354/965), İbnu Bâbek(öl.410/1020) gibi Câhiliyye dönemi ve ilk İslâm dönemi şairleri ve diğer meşhur şâirlerin şiirleri, emsal ve diğer birçok Arapça kalıp ifâdeler ve cümlelerle istishâd etmiştir. İstishâd için verdiği misaller hakkında açıklamalar yapmış ve bu misallerdeki edebî sanatları belirtmiştir. Ayrıca eserin birçok yerinde başta el-Câhiz (öl.255/869) olmak üzere birçok Mu'tezili âlimin görüşünü tenkit etmiştir. Bu eser birkaç defa neşredilmiştir..

Baskıları :

1- İlk olarak Muhammed Reşid Rıza'nın tahkiki ile Kahire'de Dâru'l-Matbû'âti'l-'arabiyye li't-Tibâ'a ve'n-Neşr tarafından 1951/1372 de beşinci baskısı yapılmıştır.

2- Muhammed el-Merâğî tarafından yapılan tahkiki, el-Matba'atü'l-'Arabiyye'de 1950/1369 da birinci baskısı yapılmıştır.

3- Muhammed Abdulmun'im Haffâcî tarafından tahkiki yapılan bu eser, Matba'atü'l-Feccâle el-Cedîde'de 1976 /1396 da neşredilmiştir.

Sayfa | 101

4- Ayrıca bu eser, Mahmûd Muhammed Şâkir tarafından da dört yazma nüshadan faydalanılarak tahkik edilmiş ve 1992/1413 tarihinde Kahire'de Matba'atü'l-Medenî'de neşredilmiştir. Muhakkik, eserden istifâdeyi kolaylaştırmak için bu baskının baş tarafına bir mukaddime ve sonuna muhtelif indeksler ilâve etmiştir. Ayrıca Abdulkâhir el-Curcânî'nin bazı risalelerini de kitabın sonunda neşretmiştir. Bu baskı, 23x16 (19x11) ebadında olup mukaddime, risaleler ve fihristlerle birlikte 18+628+56= 704 sayfadan ibarettir.⁵⁰

Abdulkâhir el-Curcânî'nin Belagat ilmine yaptığı bu çalışmaları, son yıllarda değerlendirilmiş ve bir çok müellif tarafından araştırma ve inceleme konusu olmuştur. Bu çalışmalardan bazıları şunlardır:

- a) *Terbiyetü'l-Fürûk el-Belâğî 'Inde Abdi'l-Kâhir el-Curcânî*, Doktor Abdu'l-Mu'tî 'Arefe, Dâru't-Tibâ'âti'l-Muhammediyye, birinci baskı, 1983.
- b) *Dirâsâtun Tafsihiyye Şâmile Fî Belâğati 'Abdi'l-kâhir Fî't-Teşbîh ve't-Temsîl ve't-Takdîm ve't-Te'hîr*, Ustâd Abdu'l-Hâdî el-'Adl, (ta'lîk Dr. Abdusselâm Serhân), üçüncü baskı, Dâru't-tibâ'ati'l-Muhammediyye.
- c) Ahmed Matlûb'un telif ettiği *Abdülkâhir el-Curcânî belâğatuhû ve nakduhû*, birinci baskı, Beyrut, 1973.
- d) Ahmed Bedevî, *Abdülkâhir el-Curcânî Ve Cuhûduhû Fî'l-Belâğati'l-'Arabiyye*, Risâletü A'lâmi'l-'Arab, sayı: 8, ikinci baskı, Mektebeatu Mısır, 1962.
- e) Dr. Seyyid Hicâb, *"Menhecü'l-Bahsi'l-Belâğî Beyne Abdilkâhir el-Curcânî Ve es-Sekkâkî*, Basılmamış Doktora tezi, Arap Dili Fakültesi, Kahire. No: 761-766.
- f) Dr. Derviş el-Cundî, *Nazariyetu Abdilkâhir Fî'n-Nazm*, Dâru'n-Nahda, Mısır, 1960.
- g) Dr. Muhammed Nâyil, *Nazariyetu'l-'Alâka Ve'n-Nazm Beyne Abdilkâhir ve'n-Nakdi'l-'Arabî el-Hadîs*, Dâru'n-Nahda, Mısır, trs.

⁵⁰ Bu eser, sahasında ilk eser olduğu için, bütün belagat konularını ihtiva etmediği gibi, işlediği bazı konuları değişik yerlerde tekrarlamıştır.

h) Dr. Mustafa Nâsif, *en-Nazmu Fî Delâilil-İ'câz*, 'Aynü Şems Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yıllıkları, Mısır, 1955.

5- *Reşîduddin el-Vatvât* (*Hadâiku's-Sihr Fî Dekâiki's-Şi'r*)

Reşîduddin Mumammed bin Mumammed bin 'Abdulcelîl el-'Umerî el-Belhî (öl. 573/1117), Reşîduddin el-Vatvât lakabıyla meşhur İranlı büyük bir dilci ve şairdir. Reşîduddin el-Vatvât'ın doğum ve ölüm tarihleri kesin olarak tesbit edilememekle birlikte, (481-487) 1088-1094 yılları arasında doğduğu, (573 veya 578) 1177-8 veya 1182'de vefat ettiği kabul edilmektedir⁵¹. Hârizmşahlar Devletinde (490-629/ 1097-1231) üst düzey bir devlet memuru olarak dâhilî ve hâricî resmî yazışmaları da yapan bir münşî, aynı zamanda da devrin meşhur bir edebiyatçısıdır. Ayrıca O, Hârizm hükümdarlarının meclislerinde de bulunmuştu ve Hârizmşahlar Devleti'nin kuruluş dönemine şahit olmuştur⁵².

Reşîduddin el-Vatvât, Arapça ve Farsça'yı ustalıkla kullanabiliyordu. Kendisinden bahsederken "Zü'l-lisâneyn" (iki dil sahibi) lakabını kullanmaktadır. Şairliğine gelince; Ravendî ondan, "şairlerin efendisi" diye bahsettiği gibi başka şairleri değerlendirirken de Reşîduddin Vatvât'ı ölçü olarak almaktadır. Ahmed Ateş de Reşîduddin Vatvât'ın şiirlerinin gücüne dikkat çekerek, onun *murassa* yazabilmesine atıf yapmaktadır. Bunun anlamı; bir vezinde Arapça kullanırken diğerinde Farsça yazabilmesidir. Reşîduddin Vatvât'ın *Hadâiku's-sihr Fî Dekâiki's-Şi'r* adlı bu eseri onun edebî sanatlar konusunda ustalığını göstermektedir. Ayrıca Reşîduddin el-Vatvât bir kasidesinde, şöhretinin yayılmış olduğundan bahsederek, nazım ve nesirdeki ustalığına vurgu yapmaktadır⁵³.

Bu eser ilk olarak Sa'îd Nefîsî tarafından orjinal Farsça şekliyle el-Vatvât'ın Divan'ının ilişişinde 1339 hş. neşredilmiştir. Yine Farsça şekliyle Abbas İkbâl tarafından 1342 hş. yılında Tahran'da neşredilmiştir. Bu eseri

⁵¹ Gürbüz, Meryem, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Nr: 3302'de Kayıtlı Reşîduddin Vatvât'a Ait '*Umdetü'l-Bülegâ' Ve 'Uddetü'l-Fusehâ'* Nüshasında Yer Alan Hârizmşahlar'ın Medhi İçin Yazılmış Arapça Kasideler, http://www.turkcleronline.net/turkler/makaleler/umdetul_bulea.htm.; Bkz. M. N. Şahinoğlu, "Vatvât", İ.A., C.XIII, s.235 vd.; Ahmed Ateş, "Raşid Al-Din Vatvât'ın Eserlerinin Bâzi Yazma Nüshaları", T.D., C.X, sa.14, İstanbul 1959, s.1.

⁵² Bkz. Mirza Muhammed Kazvîni, *Devletsah Tezkiresi*, çev. Necati Lügal, İstanbul 1977, I/135; Gürbüz, a.g.m.

⁵³ Gürbüz, a.g.m.; Bkz. Reşîduddin Vatvât, '*Arâisü'l-Havâtır ve Nefâisü'n-Nevâdir*, Ayasofya Nr:4138, vr. 1b; Râvendî, *Râhatü's-Südûr ve Âyetü's-Surûr* (Gönüllerin Rahatı ve Sevinç Alâmeti), çev. Ahmed Ateş, I/134-135, Ankara 1957, s.1; Ahmed Ateş, agm., s.2.

Farsça'dan Arapça'ya ilk olarak Dr. İbrahim Emin eş-Şevâribî tercüme etmiştir. Bu şekliyle eserin birinci baskısı 2004 yılında Kahirede Mektebe Sekâfe Dîniyye tarafından yapılmıştır.

İhtiva ettiği konular

Sayfa | 103

Reşîduddin el-Vatvât Bedîî sanatlara tahsis ettiği bu eserini Arapça ve Farsça şiir örnekleriyle süslemiştir. Müellif eserine mukaddime ile başlamıştır. Mukaddimededen (s.89) sonra edebî sanatlardan 71 adet Bedîî sanatını ele almıştır.⁵⁴ Eserine bir hatime ile son vermiştir.

6- *Fahreddîn er-Râzî (Nihâyetu'l-Îcâz Fî Dirâyeti'l-Îcâz)*

Fahreddîn er-Râzî, Muhammed b.'Ömer (öl.606/1210). er-Râzî başta tefsîr olmak üzere bir çok konuda eser yazmış olan büyük bir ilm adamıdır. er-Râzî'nin bu eseri, belagat ilmi ile ilgili yazılmış ilk eserlerden biri sayılır. Müellif, konuların tarifini yaptıktan sonra her konu ile ilgili misaller vermiştir. Bu eserin meşhur dünya kütüphanelerinde birçok yazması mevcuttur. Mesela İskenderiye Kütüphanesi no: 26; Dârü'l-Kutubi'l-Mısriyye'de no: 198, 178, 227 olmak üzere üç nüsha; Britanya müzesinde no: 6495, Kambirc Kütüphanesi'nde no: 1340, Dablin Kütüphanesi'nde no: 1340; Süleymaniye Kütüphanesi Ali Paşa bölümünde no: 2284, 2285, 2286 (üç nüsha); Laleli Kütüphanesi no: 2924, Topkapı Kütüphanesi'nde no: 1728 A 8022 gibi. Bu eser ilk olarak 1317/1899'da Kahire'de el-Âdâb matbaasında neşredilmiştir. Bu baskıda birçok hata ve eksiklik bulunmaktadır. Daha sonra Dr. Bekrî Şeyh Emîn tarafından eserin tahkîkli neşri yapılmıştır. Muhakkik, dört ayrı nüshayı esas alarak tahkîk işine başlamıştır. Bu nüshalardan birisi Süleymaniye Kütüphanesi Ali Paşa bölümü no: 2285 teki nüshadır. Müellif asrında istinsah edildiği için bu nüsha esas alınmıştır. Bundan başka yine Süleymaniye Kütüphanesi Ali Paşa bölümü no: 2284, Laleli Kütüphanesi no: 2924; Süleymaniye Kütüphanesi Ali Paşa bölümü no:2286 nüshalarından faydalanılmıştır. Bu eser ikinci defa 1985 tarihinde Beyrut'ta Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn tarafından neşredilmiştir. Bu baskı; 24x 16.5 (18x11.5) ebadında olup 70 sayfalık mukaddime, 321 sayfalık tahkîkli metin ve 47 sayfalık indekslerle birlikte toplam 438 sayfadan ibarettir. Son olarak Nassrullah Hacımuftuoğlu tarafından tahkik edilmiş ve Beyrut'ta 2004/1424 yılında Daru Sâdır tarafından neşredilmiştir.

⁵⁴ Bkz. Reşîduddin el-Vatvât, *Hadaiku's-Sihr Fî Dekaiki's-Şi'r*, nşr. Ve trc. Dr. İbrahim Emin eş-Şevâribî, Mektebe Sekafe Diniyye, Kahire, 2004, s.90-193.

İhtiva ettiği konular

Bu eser de belagat ilmi ile ilgili yazılmış ilk eserlerden biri sayılır. Müellif, kısa giriş bölümünde bu eserini Abdulkâhir el-Curcânî'nin (öl.471/1708) kendisinden önce telif ettiği " Delâilu'l-İ'câz" ve "Esrâru'l-Belâga" isimindeki iki kitabını kısaltarak ve birleştirerek meydana getirdiğini ifâde etmekte ve ayrıca bu ilmin öneminden ve bu eserini daha derli toplu ve düzenli bir şekilde hazırladığından bahsetmektedir.⁵⁵

Müellif eserini bir mukaddime ve altı bab halinde hazırlamıştır. Mukaddimedede, Kur'ân'ın mucize olduğunu ve mucize olmasının fesahatında olduğunu (s.78); Fesâhat ilminin şerefi (s.83); Lafzın manaya delaleti (s. 87), Belâgat ve Feshahat'ın gerçek manalarını(s. 89) ele almıştır.

Müellif eserini bir mukaddime ve iki cümle (ana bölüm) üzerine inşa etmiştir. Mukaddime iki fasıldan oluşmaktadır

Birinci Cümle: (Tek kelimelerle ilgilidir)

Birinci bölümde; (Giriş) Birinci Bab: Fesâhat'tan (s 95), edille-i ilzâmiyye (s. 99) kısımlarını zikreder ve onlara cevap verir (s.101), hasımların en kuvvetli şüpheleri ve bunlara verdiği cevapları (s. 104-109), İkinci Bab: Lafızlarla ilgili güzel sanatlar (s. 113), yazıdan dolayı lafızlarda meydana gelen güzellik (s.114), kelime ile ilgili güzellikler (s.117), harflerle ilgili güzellikler (s.117), harflerin mahreçleri (s. 118), değişik harflerden dolayı sözde meydana gelen güzellikler (s.122), harflerin birleşmesi (s. 123), tek kelime ile ilgili güzellik (s.125), yan yana gelen kelimelerle ilgili güzellik (s.126), tecnîs (s.126), iştikak (s.133), reddü'1-acüz 'ala's-sadr (s. 134), kalb (s.140), iki kelimedden fazla ihtiyaç duyulan konular (s.142), seci' (s.142) tazmin el-müzdevic (s.144), tersi' (s.144), lafzî delâletle ilgili hususlar (s.145).

İkinci bölümde;

Birinci Kural (me'ânî ilminden) Haberin hükümleri (s.147), esas gaye kelimeleri müsemma için vazetmek değildir (s.148), haberin tarifi (s. 149), haber varlıkların bizzat kendilerine delâlet etmez (s. 150), haberler iki kayıtlı bağlıdır (s.150), Fiilin faile isnadı (s.151), müte'addî fiiller (s.152), isbât, gerçek meful ile kayıtlı kılınır (s.153), bütün mefullerine müte'addî

⁵⁵ Bkz. er-Râzî, Fahreddîn, Nihâyetü'l-İcâz Fî Dirâyeti'l-İ'câz, Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 1985, s. 74; Nusrettin Bolelli, a.g.e., s.9.

olan fiil bir haber sayılır (s.154), mübtedâ ve haberin hükmü (s.155), mana açısından isim cümlesi ile fiil cümlesi arasındaki fark (s.156) mübtedâ ve haberin gerçek manası (s.158), mukaddime (s.158), bir isim cümlesinin üç şekilde ifâde edilmesi ve bu şekiller arasındaki mana açısından farklar (s.159), mübtedâ ve haber marife olduklarında öne gelenin mübteda olması (s.163), ellezî'nin manası (s.164), doğru ve yanlış mefhumları, mübtedanın haberi ile ilgili hususlar (s.164).

İkinci Kural: Hakikât ve mecazla ilgili hususlardır (s.167). lafzın mecaz olduğu yerler (s.168), mecaz, yalan ve bâtil iddia arasındaki farklar (s.169), Hakikat ve mecazın tarifi (s.172), ispattaki mecaz, aklî mecazdır (s.173), mecazî ispatta aklî isbat bulunur (s. 176), bu mecazın kullanılmasının güzel sayılması için gerekli şartlar, (s.179), mecazî cümle ile yalan iddiadan ibaret olan cümle arasındaki farklar (s. 181), müsbet cümledeki mecaz, lugavî mecazdır (s.182), mecaz, isti'âreden daha umûmi manaya delâlet eder (s.183), bir ibarenin mecaz veya isti'âre olduğunu anlamak için bilinmesi gereken hususlar (s.184), noksan ibarede yapılan mecaz (s.184), ziyâde sebebi ile mecaz olan ibareler (s.185),

Üçüncü Kural: Teşbihle ilgili konulardır (s.188). **Birinci Bab:** Birbirine benzeyen iki şey (s. 188), teşbihin kısımları (s.188), şiirde meydana gelen teşbihlerle ilgili mazeret (s. 190), mevcut bir şeyi hayalî bir şeye benzetmek (s.193), iki şeyi bir şeye benzetme durumu (s.195), **İkinci bab:** Teşbîh nasıl yapılır (s.196), teşbîh çeşitleri (s.196), aklî yönden yapılan teşbîh, hissî yönden yapılan teşbihten daha geneldir (s.199), hissedilen vasıfla yapılan teşbih, tasarlanan vasıfla yapılan teşbihten daha mükemmeldir (s.200), teşbîh yönünü göz önünde bulundurmak gerekir (s.201), kendisi ile benzetme yapılan ibarenin müfret ve mürekkebe kısımlara ayrılması (s.202), kayıtlar ne kadar fazla olursa teşbîh daha fazla aklî olur (s.204), kendisi ile benzetme yapılan şey kayıtlı bir vasıf ise; bu iki cüzünü birbirinden ayırmak veya ayırmamak gibi kısımlara ayrılır (s.205), topluca yapılan teşbihler (s.206), topluca yapılan teşbih olduğu zannedildiği halde, böyle olmayıp çeşitli kayıtlarla yapılan bir teşbih olması (s.207), kayıtlarla yapılmış bir teşbih olduğu zannedildiği halde, böyle olmayıp topluca yapılan teşbihler olması (s.208), teşbîh yönünün, yakın ve garip gibi kısımlara ayrılması ve bunun hükümleri (s.211), teşbîh yönünün kazanılması (s.214). **Üçüncü Bab:** Teşbihin gayesi (s.216), müşebbehle ilgili gayeler (s.216), müşebbeh bih ile ilgili gayeler (s.220), **Dördüncü Bab:** Teşbih ile ilgili (s. 222), teşbih mecazdan değildir (s.222), aksi caiz olan ve aksi caiz olmayan teşbih

(s.222), üzerine hareketler yazılan şekillerdeki teşbih (s.224), üzerinde sükunlar bulunan şekillerde yapılan teşbihler (s.227), açıklık ve gizlilik açısından teşbihin mertebeleri (s.228), temsil (s.228), atasözleri (s.229),

Dördüncü Kural: İstiâre ile ilgilidir (s.231). Birinci Bâb; istiârenin gerçek manası ve hükümleri (s.231), istiarenin tanımı (s.231), müsteâr lafızdır yoksa manadır (s.233), istiare olduğu zannedildiği halde istiare olmayan ibare (s.238), istiarenin yapılması caiz olan yerler (s.241), müsteâr ismin bulunduğu şekil (s.242), müsteâr olan fiilin kısımları (s.243), istiâre-i aslıyye ve istiâre-i tebeyye arasındaki fark (s.244), istiare ile teşbih arasındaki fark (s.245), istiâre'nin yapılması sahih olduğu zaman, açıkça teşbih vardır demek güzel bir tarz değildir (s.246), istiarenin güzelliğini artıran hususlar (s.249), istiâredeki terşih ve istiâredeki tecrîd (s.249), kifâye ile yapılan istiare (s.251), istiâre, nasıl hakikatin yerine konur (s.251), güzel ve çirkin istiâreler (s.254), **İkinci Bab: İstiâre'nin Kısımları (s.256). Üçüncü Bab: Kur'ânda Bulunan Bazı İstiâreler ve Bölümleri (s.263),** hissedilir bir vasıfta ortak oldukları için somut bir şeyi somut bir şey için istiare yoluyla kullanmak (s.263), aklî bir benzerlikten dolayı somut bir şeyi somut bir şey için istiâre etmek (s.266), somut bir şeyi soyut bir şey için istiâre etmek (s.266), soyut bir şeyi soyut bir şey için istiâre etmek (s.268), soyut bir şeyi somut bir şey için istiâre etmek (s.269), istiâre-i tahyîliyye (s.269)

Beşinci Kural: Kinaye (s.270); kinayenin gerçek anlamı (s.270), kinaye mecazdan değildir (s.272), kinayenin açık ifâdeye tercih edilmesi; istiârenin açık ifâdeye tercih edilmesi (s.272).

İkinci Cümle: (nazımla ilgilidir)

Birinci Bâb: Nazmın Gerçek Manası (Bedî ilmi) (s.277); Nazım, nahivle ilgili manaların kelimeler arasında uygulanmasından ibarettir (s.277), tümcel ilmî kanunlara göre bu konunun araştırılması (s.277), nazmın kısımları (s.281), mutâbaka (s.285), mukâbele (s.286), müzâvec (s.286), i'tirâz (s.287), iltifat (s.287), Kur'ân'dan iktibas (s.288), telmîh (s.288), irşâlü'l-misleyn (s.289), leff ve neşir (s. 289), ta'dîd (s.290), tensîku's-sıfât (s.290), ibhâm (s.291), murâ'âtü'n-nazîr (s.291), müvecceh (s.292), el-muhtemil li zıddeyn (s.292), te'kîdü'l-medh bimâ yüşbihu'z-zemm (s.293), tecâhül-i 'ârif (s.293), soru ve cevap (s.294), iğrâk (s.294), cem' tefrîk ve taksîm (s.294), mütezzelzil (s.297), ta'accub (s.297), hüsnü't-ta'lîl (s.297).

İkinci Bâb: Takdim ve Tehîrle (s.298); Takdîm ve tehirin faydası (s.297), istifhamda takdîm ve tehîr (s.300), müzâriin önüne soru edatlarının gelmesi (s.302), nefiyde takdîm ve tehir (s.305), olumlu haberde takdîm ve tehir (s.307), olumsuz haberde takdîm ve tehir (s.310), ismin öne geçmesinin gerekli olduğuna benzeyen yerler (s.311), nekirenin fiilden önce veya sonra gelmesi (s.313), olumsuz cümlelerin, umuma dellalet eden cümleden önce veya sonra gelmesi (s.314), bazı mefullerin bazı mefullerden önce gelmesi (s.315), takdîm ve tehîrle ilgili bütün hususlar (s.316).

Üçüncü Bâb: Fasl ve Vasl (s. 321), bu babın problemleri (s.321), iki cümle birbirine çok bağlı olduğu için atfın yapılmaması (s.325), bu baptan olduğu zannedildiği halde bu baptan olmayanlar (s.328), cümlelerin cümleler üzerine atfı (s.330), bu durumu açıklamak ve vâvin gerekli olduğu ve gerekli olmadığı yerler (s.333).

Dördüncü Bâb: Hazf, İzmâr ve İcaz (s.337), mefullerin hazfı (s.338), tefsir şartı ile izmârın yapılması (s.342), bazen çok yücelik ifâde ettiği için kinaye terkedilir (s.343), mübtedanın hazfı (s. 344), icaz (s.344).

Beşinci Bâb: “inne” ve “innemâ” ile ilgili konular (s.352), inne'nin bulunduğu yerler ve faydaları (s.352), el-Müberred'in el-Kindi ile hikâyesi (s.357), innemâ'nın kullanıldığı yerler (s.361), olumsuz ve olumlu gelen haber (s.362), innemâ'nın faydaları ve ona yakın manaları ifâde eden ibareler ve aralarındaki farklar (s.364), “mâ” ve “illâ” içinde bulunduğu zaman, mansub olan cümlelerin hükmü (s.367), iki mefulün hükmü yukarıda zikrettiğimiz gibidir (s.368), mübtedâ ve haberin hükmü de aynı şekildedir (s.369), bu hükümlerin “innemâ”da gerçekleşmesi (s.369), mübtedâ ve haber innemâ'dan sonra geldiğinde bu şekildedir (s.370), innemâ ile ilgili diğer hükümler (s.371), innemâ'nın bulunduğu yerlerin güzel olması (s.372).

Altıncı Bâb: değişik dört fasıl ve bu kitabın sonucudur: Kevser süresindeki i'câz (s.375), müteşâbih âyetlerle ilgili hükümler (s.381), Kur'ân'da çelişki iddiasında bulunan bazı inkarcılara cevap (s.382), inkarcıların tekrar ve uzatma yönü ile ilgili Kur'ânı tenkit etmelerinin yanlışlığı (s.388).

Kaynaklar : (s.393)

İndeksler: Kur'ân ayetlerinin indeksi (s. 403), Hadisler indeksi (s.416), Emsal (Atasözleri) indeksi (s.417), Özel isimler, kabileler ve yer isimleri

indeksi (s.418), Şiirlerin kafiyelerinin indeksi (s.420), “*Nihâyetü'l-Îcâz*” kitabının konular indeksi (s.429).

İstîshâd İçin Kullandığı Misaller Ve Kaynakları:

Sayfa | 108

Müellif, bu eserinde çok miktarda Kurân-ı kerîm ayeti ile; on hadis; onbir emsal kullanmıştır. Ve yine; İmriü'l-Kays (öl. m. 545), Züheyr b. Ebî Sülma (öl. m.609), el-A'shâ (öl. m. 629), en-Nâbiğa ez-Zübyânî (öl. m. 640), Amr b. Madîkerib (öl. 21/642), el-Hansâ (öl. 24/645), Lebîd (öl. 41/661), el-Hutay'e (öl. 45/665), Hassan b. Sabit (öl. 54/674), Küseyyir (öl. 105/723), el-Farazdak (öl. 110/728), el-Cerîr (öl. 110/728), el-Ahtal (öl. 90/708), Zûr-Rümme (öl. 117/735), Beşşâr b. Bürd (öl. 167/784), Ebû Nüvâs (öl. 198/814), Ebû Temmâm (öl. 231/845), el-Buhturî (öl. 284/898), İbnü'l-Mu'tezz (öl. 296/909), el-Mütenebbî(öl. 354/965), el-Harîrî (öl. 516/1122) gibi Cahiliye dönemi ve ilk islâmî şairler ve diğer meşhur şâirlerin çok sayıda şiirleriyle ve diğer birçok Arapça kalıp ifâdeler ve cümlelerle istîshâd etmiştir. İstîshâd için verdiği misaller hakkında açıklamalar yapmış ve bu misallerdeki edebî sanatları belirtmiştir. Ayrıca er-Râzî, isim vermeden kendisinden 30 sene önce vefat eden Reşiduddîn, Muhammed b. Muhammed el-'Umerî el-Vatvât'ın (öl. 573/ 1177) telif ettiği *Hadâiku's-Sihr Fî Dekâiki's-Şi'r* isimindeki kitabının birçok yerinden istifâde etmiştir. Bu eserdeki kaide ve misalleri harfiyen vermiş ve bu hususu belirtmemiştir.⁵⁶ Yalnız bazı bölümlerde sırf tarif ile yetinmiştir. Konu ile ilgili misaller vermemiştir. er-Râzî bu eseriyle belagat ilmine büyük hizmette bulunmuştur.

⁵⁶ Bkz. er-Râzî, *a.g.e.*, s. 64-66.